

Kansen voor het Korhoen

Hugh P. Gallacher

Gaat het met het Korhoen de zelfde kant op als met Ooievaar, Griel en Ortolaan? Een blik op het populatieverloop van de laatste halve eeuw doet het ergste vrezen: ieder decennium halveert het aantal, terwijl de stand na 1970 zelfs in versneld tempo is achteruitgegaan. Het Korhoen in Nederland spoedt zich naar zijn ondergang, die waarschijnlijk nog vóór het jaar 2000 een feit zal zijn.

En dát terwijl er tijden geweest zijn dat vluchten werden gemeld van honderden vogels die neerstreken in de jonge dennenplantages van het Staatsbosbeheer op de Veluwe bij Kootwijk. Dat de boekweitschoven zwart zagen van de hanen en bij het binnenhalen van de oogst de paarden bij de kop moesten worden gehouden omdat ze schichtig werden van het vleugelge-ruis.

Toegegeven zij, de aantallen zijn waarschijnlijk altijd aan wisseling onderhevig geweest. Als alle hoenders kent waarschijnlijk ook het Korhoen periodieke fluctuaties in de populatie-omvang. Daarbij komt dat koerhoenders scherp reageren op activiteiten van de mens: kaalslag en herbebossing worden steevast gevolgd door een prompte toename, veroudering van de heide en intensivering van de landbouw door een afname.

In de loop van deze eeuw zet echter een gestage achteruitgang in. Weliswaar leek na de Tweede Wereldoorlog sprake van een zeker herstel (het aantal van 1.500 hanen in 1948 was in 1952 alweer verdubbeld), doch dit was in feite toe te schrijven aan een inhaaleffect dat optrad toen de struikheide, die gedurende de oorlogsjaren door de bezettingstroepen rigoreus was gemaaid voor camouflagedoeleinden op de vliegvelden, de gelegenheid kreeg tot wasdom te komen. De laatste vijftientig jaar is het echter duidelijk geworden dat het Korhoen bezig is voorgoed uit ons land te verdwijnen. In 1986 zijn nog maar 83 hanen geteld, verspreid over 15 terreinen. Alleen op de Sallandse Heuvelrug, de Elspeter Heide/Houtdorperveld en de Oirschotse Heide leven nog minimale restpopulaties korhoenders. Voor de rest gaat het om een enkeling hier en een enkeling daar.

Het uitsterven van een soort is een complexe gebeurtenis. Naar een dia van Dominique Arnhem.

Oorzaken

Het uitsterven van een soort is een complexe gebeurtenis. Doorgaans weten wij niet precies wat het samenspel van factoren is dat een soort noodlottig is geworden. Laat staan dat wij er iets aan kunnen doen. In het geval van het Korhoen echter weten wij het precies. Dank zij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer, waar F.J.J. Niewold, H. Nijland en E. Hazebroek jarenlang verdienstelijk onderzoek hebben gedaan aan korhoenders in het veld en in gevangenschap, is nauwkeurig bekend wat de oorzaken zijn van de achteruitgang. Vast is komen te staan dat onder volwassen korhoenders de sterfte opmerkelijk laag is, waardoor het uitstervingsproces overigens eerder nog vertraagd dan bespoedigd wordt. Jonge vogels worden daarentegen in het veld weinig of niet waargenomen, hetgeen de conclusie rechtvaardigt dat het eerder een verminderd voortplantingssucces is dat de achteruitgang veroorzaakt dan overmatige sterfte onder de volwassen vogels. Het voortplantingssucces van het Korhoen wordt van vier zijden onder druk gezet: eiverlies, sterfte van de hen, kuikensterfte en gebrek aan nestmogelijkheden. De werking van eventuele andere factoren (zoals bijvoorbeeld vermindering van eikwaliteit door in-

Vast is komen te staan dat onder volwassen Korhoenders de sterfte opmerkelijk laag is.

Foto: Dominique Arnhem.

sekticiden, verminderde legselgrootte, verslechterde vetconditie van de hennen) wordt door onderzoek niet bevestigd.

Eiverlies

Predatie van eieren door Vossen, marterachtigen en kraaiachtigen behoort tot de normale processen in een natuurlijk systeem en kunnen als zodanig geen wezenlijke bedreiging vormen voor een populatie. Anders is dit wanneer door bijzondere omstandigheden het gedrag van de korhen een extra predatie van haar eieren in de hand werkt. Zo kan, wanneer de betrokken populatie door de gestage achteruitgang van de laatste decennia nog maar enkele tientallen exemplaren telt, een predatie van eieren, zelfs wanneer dit slechts een paar nesten betreft, tot een gevoelige vermindering van het voortplantingssucces leiden. Zo werd in het begin van de jaren tachtig geconstateerd dat van de 26 nesten die in het Fochteloër Veengebied waren gevonden, er vier (ruim 15%) mislukten vanwege eipredatie.

Bijzondere omstandigheden doen zich voor wanneer de hen wegens onvoldoende voedselaanbod langer gaat foerageren om toch maar aan haar energiebehoefte te voldoen. Uit onderzoek is gebleken dat korhennen tijdens leg- en broedfase voor wat betreft hun energiebalans een kritieke periode doormaken. Hoe langer de hen afwezig is van het

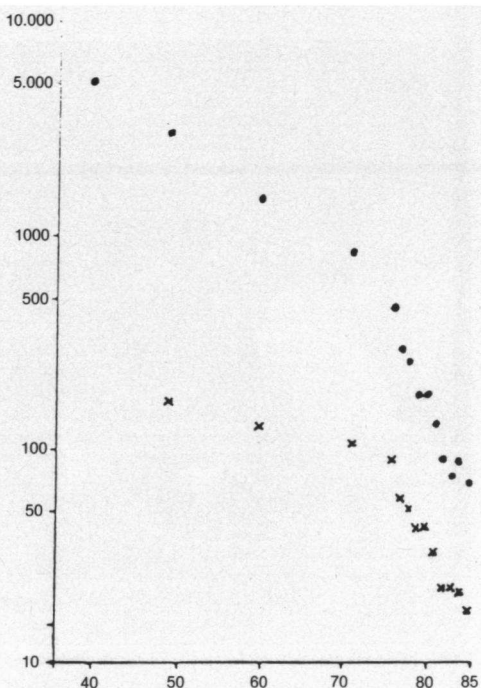
nest, hoe groter het risico dat een predator zijn kans schoon ziet. De werkelijke oorzaak van het eiverlies ligt dan echter niet zozeer in het optreden van de predator, als wel in het slechte voedselaanbod voor de hen. Dat laatste is het resultaat van de kwalitatieve achteruitgang van de heide als korhoenderbiotop. Door vergrassing vermindert de oppervlakte heide- en kruidvegetatie, waardoor de foerageermogelijkheden van de korhen aanzienlijk slechter worden. Haar belangstelling gaat voornamelijk uit naar hogere kruidvegetaties, waarbij zij haar keuze selectief richt op eiwitrijke plantedelen zoals de bloeiwijze van de Vossebes, Bosbes, Dopheide, Schapezuring, Eenarig Wollegras en op stuifmeelkegels van de Grove Den, naast jonge groeischeuten van deze planten. Daarbij komt de sedert de jaren vijftig in zwang gekomen methode van grootschalig (want economisch rendabel) heidebeheer, waardoor veel terreinen hun gedifferentieerd karakter hebben verloren en een eenvormiger (en vanuit het Korhoen gezien) armer voedselaanbod hebben gekregen. Hetzelfde geldt voor de cultuurgronden, waar bloemen als Paardsbloem, Boterbloem en andere onkruiden sterk in aantal zijn verminderd.

Sterfte van de hen

De korhen kan haar energiebehoefte tijdens de leg- en broedfase ook proberen te dekken door een grotere foerageerefficiëntie aan de

Gebrek aan nestmogelijkheden is het resultaat van de vergrassing van de heidevelden en de grootschalige methode in heidebeheer.
Naar een dia van Dominique Arnhem.

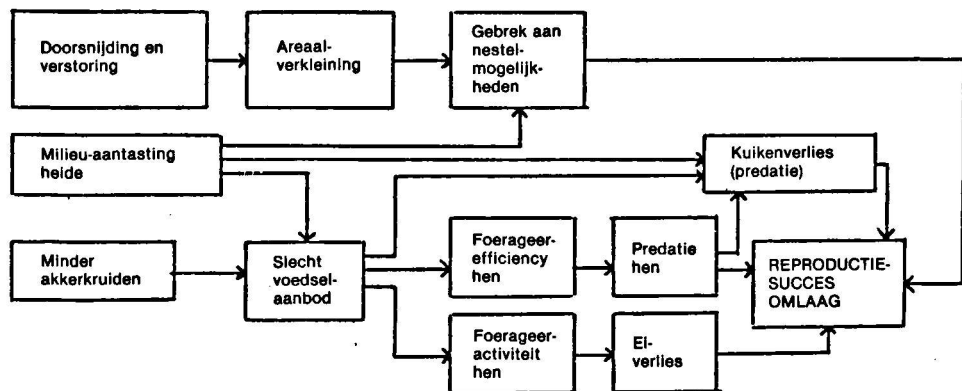
Figuur 1. Aantalsverloop van het Korhoen in Nederland tussen 1940 en 1985. Aantal hansen in het voorjaar: •; aantal terreinen met Korhanen: X.

dag te leggen: zij besteedt dan meer aandacht aan het zoeken van voedsel dan aan haar eigen veiligheid. Hierdoor loopt zij echter een hogere predatiekans. Op twee manieren kan daardoor het voortplantingssucces worden verminderd: (1) als individu neemt zij niet meer deel aan de voortplanting en (2) haar eieren en/of jongen blijven zonder verzorging achter. In minimale populaties kan zulks gevoelig aankomen: tijdens onderzoek op de Sallandse Heuvelrug is geconstateerd

dat vijf van de zeventien hennen met legfels werden gedood (18%).

Kuikensterfte

Kuikensterfte kan optreden door gebrek aan verzorging en bescherming door de kloek (gevolg van de hierboven vermelde henpredatie), maar ook als resultante van een onvolwaardig voedselaanbod, waardoor ziekte en zwakte de kop op steken. Korhoenderkuikens zijn de eerste veertien dagen van hun leven af-

Figuur 2. De factoren en hun onderlinge relaties die verantwoordelijk zijn voor de achteruitgang van het Korhoen in Nederland.

hankelijk van dierlijk voedsel. Hun menu bestaat in belangrijke mate (niet alleen in aantal maar ook in biomassa) uit kleine vlin- ders, rupsen, de larven en kevers van onder andere de Heidekever, spinnen, kleinere mie- ren en vliegen. Na twee weken schakelen zij geleidelijk aan over op het vegetarische me- nu van de kloek. De reeds vermelde vergras- sing en het grootschalig heidebeheer zijn ver- antwoordelijk voor de vermindering van de rijk- en gevarieerde heideflora die korhoender- kuikens nodig hebben. Daarbij komt dat grootschalig beheerde heidevelden veel min- der structuur bezitten, waardoor de kuikens die (omdat zij hun eigen voedselpakket heb- ben) toch al niet de noodzaak gevoelen om bij het foerageren dicht in de nabijheid van de kloek te blijven, minder bescherming in de begroeiing kunnen vinden en ook daardoor eerder ten prooi zullen vallen aan predatoren.

Gebrek aan nestelmogelijkheden

Een gebrek aan nestelmogelijkheden is het resultaat van de reeds geschetste vergras- sing en grootschalige methode in heidebe- heer, waardoor voor de Korhoen aantrekkelij- ke ruige en dicht begroeide terreindelen in veel mindere mate beschikbaar zijn.

Naast kwaliteitsverlies treedt ook kwanti- teitsverlies op. Wanneer een heideterrein door versnippering aan oppervlakte inboet, kan het gebeuren dat het resterende terrein onvoldoende ruimte biedt om alle hennen hun eigen nestelplaats te verschaffen. Kor- hennen kennen een lineaire dominantieran- gen met nestelplaatsen die slechte broedre- sultaten opleveren (aan de rand, waar versto- ring snel optreedt of op plekken die onvol-

doende bescherming geven tegen predato- ren) ofwel in het geheel geen nestelplaatsen orde op de basis van leeftijd. Dit betekent dat op gemeenschappelijke foerageer-, rust- en slaappleatsen de meest dominante hen zich- zelf de meest voordelige positie weet te ver- werven, en dat de andere (al naar gelang hun plaats in de rangorde) zich moeten schikken. Bij de keuze van nestelplaatsen speelt deze rangorde eveneens een rol: de hoger ge- plaatste hennen nemen de beste plekken in, waarna de overige hennen met de mindere genoeg moeten nemen.

In het voorjaar, wanneer de wintergroepen uiteenvallen, vestigt iedere hen zich in een bepaald deel van het terrein. Dit persoonlijke 'concentratiegebied' bevindt zich zo dicht mogelijk bij de favoriete foerageerplaatsen. Binnen het concentratiegebied vestigt de hen haar nestelplaats. Andere hennen wor- den zo veel mogelijk geweerd. Aldus ontstaat een ruimtelijke spreiding van de korhennen over het terrein, waarbij de hoogst geplaatste vogels de beste terreingedeelten innemen. De nestplaatsconcurrentie die hiervan het gevolg is, is voor de huidige gereduceerde korhoenpopulatie een extra handicap. Bij doorsnijding of het optreden van verstoring activiteiten vindt daadwerkelijke verdwijning van voor korhennen geschikt broedgebied plaats. De aldaar verblijvende populatie kan dan niet 'indikken': concentratiegebieden hebben een min of meer vaste omvang en overlap wordt nauwelijks geduld. Het effect zal dus zijn dat alleen de hoger geplaatste hennen zich nog geschikte nestelplaatsen zullen kunnen verwerven en dat lager ge- plaatste hennen ofwel genoeg moeten ne-

Willen wij een poging wagen het Korhoen voor ons land te behouden, dan dienen maatregelen getroffen te worden.

Foto: Dominique Arnhem.

Het geld dat nodig is voor de beheersmaatregelen is in beginsel beschikbaar.

Foto: Peter Otten.

vinden. Wanneer door vergrassing of groot-schalig heidebeheer de kwaliteit van het broedterrein toch al is verminderd, zal bij verkleining van het beschikbare terrein het nadelige effect van nestelplaatsconcurrentie op het broedsucces van de desbetreffende populatie alleen maar nog ernstiger worden: alleen de meest dominante hennen zullen de resterende geschikte nestelplaatsen kunnen innemen en de overige dieren vinden zichzelf van voortplanting uitgesloten.

Maatregelen

Willen wij een poging wagen het Korhoen voor ons land te behouden, dan dienen maatregelen getroffen te worden, gericht op de factoren die dit voortplantingssucces aantasten (zie figuur). Dit betekent dat verdere doorsnijding en verstoring van de nog resterende heidevelden moeten worden voorkomen. Het Korhoen heeft een voorkeur voor terreinen met een omvang van enige honderden hectaren en het is dus zaak dat met name gebieden als Dwingelose Heide, de Sallandse Heuvelrug, Elspeter Heide, Kroondomeinen, Oirschotse Heide en Rechte Heide verschoond blijven van verstorende, invloeden door de mens. Hier moeten zeker geen nieuwe wegen meer bijkomen, en bestaande wegen dienen in het broedseizoen of te worden afgesloten of alleen maar te worden gebruikt door fietsers en wandelaars.

Voorts is het duidelijk dat er iets moet worden gedaan aan de voedselsituatie. De verbouw van granen en hakvruchten (met uitzondering van snijmaïs) op cultuurgronden die grenzen aan geschikte heideterreinen, dient gestimuleerd te worden. In relatienotagegebieden kunnen boeren vergoedingen krijgen wanneer zij in ruil daarvoor het gebruik van drijfmest en gier en de toepassing van chemische bestrijdingsmiddelen aan banden leggen. Waar 'akkerbeheer' niet mogelijk is, moet 'randenbeheer' nagestreefd worden: in een strook van circa vijf meter langs de randen van de percelen dient toediening van mest en bestrijdingsmiddelen achterwege te blijven en dient niet gescheurd, gefreesd of gezaaid te worden. Een weelderige begroeiing van akkerkruiden zal het resultaat zijn. Ook is het gewenst op de heidevelden zelf, aan de randen, akkertjes met kruidachtige gewassen aan te leggen. De puristen onder ons dienen te bedenken dat heide van oorsprong eigenlijk 'agrarisch cultuurlandschap' is, want grond voor het weiden van schapen. Het kweken van akkerkruiden op de heide is dus zeker geen doodzonde!

Heidebeheer

Maar ook de kwaliteit van de heide zelf als korhoenderbiotoop kan worden verbeterd. Momenteel is 25% van het Nederlandse heide-areaal vergrast. Oorzaak: zure regen,

waardoor het milieu wordt belast met extra voedingsstoffen (stikstof). Bij een stikstofdepositie van meer dan 10 kg N/ha/jaar leggen Struikheide en Dopheide het af tegen Pijpestrootje, waarmee vergrassing een feit is. Terugdringen van de zure regen dient daarom ook terwille van de heide en zijn bewoners met kracht te worden nagestreefd.

Daarnaast is afplaggen een geschikt middel om een heidevegetatie te herstellen: de bovenste laag grond met grassen en nutriënten wordt machinaal verwijderd en afgevoerd (verwerkt tot compost). De grondlaag die dan bloot komt, is in beginsel 'schoon' en dus weer geschikt voor hei - zij het natuurlijk dat op de duur ook hier de zure regen zijn verpestende invloed uitoefent. Plaggen zal dus steeds een noodzakelijke beheersmaatregel blijven, die iedere 25 jaar moet worden herhaald. Maar in de tussentijd kan de hei weer worden. Belangrijk is wel dat kleinschalig wordt geplagd. Waar grote stroken of velden in één keer afgeplagd worden (zoals op rendement beluste terreinbeheerders wel doen), dan ontstaan stuifvlakten die onoverkomelijke barrières vormen voor insecten, reptielen en voor korhoenderkuikens; de laatste zien zich dan alsnog opgezaaid met een vernip-perd leefgebied. Bovendien leidt grootschalig plaggen tot eenvormige heidevegetatie met een vergroot risico van plagen en ziekten. Door kleinschalig te plaggen, dat wil zeggen door verspreid over het terrein stroken van hooguit twintig meter breed te bewerken, verkrijgt men een gevarieerde vegetatie, waar jonge en oude heideplanten elkaar afwisselen, maar waar ook Bosbes en Vossebes groeien.

Wanneer dan ook nog op die plekken waar de heide door opslag bedreigd dicht te lopen, weloverwogen enkele bomen worden gekapt, ontstaat een verticale differentiatie van heide en open bos, waarin Korhoenders tevens rust- en uitkijkposten kunnen vinden. Ten slotte moeten er geschikte bolderplaatsen zijn, waar de begroeiing laag is. Een lichte begrazing door runderen kan hier een gunstige invloed hebben.

Het geld dat nodig is voor al deze beheersmaatregelen, is in beginsel beschikbaar: reeds nu besteedt de Rijksoverheid jaarlijks zo'n acht miljoen gulden aan heidebeheer. Op dit moment kost afplaggen f 3.000,- per hectare en de verwachting is dat deze prijs nog zal dalen. In Nederland is 10.000 ha heide vergrast. Bewerking van deze oppervlakte kost dus (berekend op het huidige prijspeil) $10.000 \times f 3.000,- = f 30.000.000,-$. Wanneer ieder jaar eentwintigste deel van de vergraste heide wordt geplagd (teneinde de

ingreep kleinschalig te houden), bedragen de jaarlijkse kosten eentwintigste van dertig miljoen gulden, te weten f 1,5 miljoen. Dit is minder dan een vijfde van het beschikbare budget. Het komt er dus op aan de huidige subsidiegelden zodanig te sturen dat zij mede worden ingezet voor een verantwoord plagbeheer.

Repopulatie

Als de voorgestelde maatregelen al doorgevoerd worden, zal het toch minstens vijf à tien jaar duren eer de effecten er van beginnen door te werken. En het is de vraag of het schamele bestand van het Korhoen waarover wij nu beschikken, het zo lang nog zal uitzingen. Het Korhoen is een typische standvogel en het is niet te verwachten dat wanneer de Nederlandse populatie is uitgestorven, de soort door immigratie zal terugkeren, afgezien van het feit dat ook in België en Duitsland de stand keldert. Het lijkt daarom verstandig de dieren die nu in gevangenschap worden gehouden (bij het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en bij verscheidene particuliere kwekers), te gebruiken voor het opzetten van een fokprogramma. Met de aanwas kunnen over enige jaren op plaatsen waar de korhoenderbiotoop is hersteld, de restpopulaties worden versterkt. Op deze wijze wordt ook inteelt tegengegaan. Zelfs is het denkbaar dat ook in terreinen waar hard gewerkt wordt aan biotoopverbetering, maar waar nu al (bijna) geen Korhoenders meer leven, gefokte vogels worden uitgezet. Biotoopverbetering is namelijk een kostbare aangelegen-

Ook de dagjesmensen moeten betrokken worden bij het behoud van de Korhoenders.
Foto: Peter Otten.

heid en de terreinbeheerder (of het nu de overheid is of een particuliere natuurbeschermingsorganisatie) zal het geld er alleen maar voor overhebben als hij zich gesteund weet door de publieke opinie. En het publiek loopt natuurlijk alleen warm voor het behoud van het Korhoen als er ook daadwerkelijk Korhoenders te zien zijn. Natuurbeschermers zien te vaak het publiek als een lastige en onnutte grootheid. Maar ik ben van mening dat natuurbescherming (en wat is de actie voor het behoud van het Korhoen anders!) alleen kans van slagen heeft als alle natuurliefhebbers in de ruimste zin des woords - dus ook alle dagjesmensen en andere geïnteresseerden - erbij betrokken worden.

Zelfs jagers mogen van mij meedoen aan biotoopverbeterende maatregelen en aan de fok en herintroductie van Korhoenders. Reeds heeft het Jachtfonds zich bereid verklaard de kosten die het fokprogramma met zich meebrengt, te subsidiëren. En op de Elspeter Heide zijn lokale jagers een actie voor het behoud van de Korhoen begonnen. Wat mij betreft zijn dit prima initiatieven, al moet natuurlijk wel van meet afaan duidelijk zijn dat de jacht op het Korhoen (zoals die nog tot 1960 in ons land bedreven werd) nimmer meer geopend mag worden. Mensen bij wie de liefde voor vogels door de loop van het geweer komt, moeten zich maar eens beraden op de zuiverheid van hun motieven.

Overlevingsplan

Het Rijksinstituut voor Natuurbeheer heeft ons de informatie gegeven die nodig is om het Korhoen voor Nederland te behouden: in een reeks van rapporten is beschreven hoe biotoop en voedselsituatie verbeterd kunnen worden en hoe een verantwoord beheer van de heide er uitziet (zie literatuurlijst). Na het onderzoek is nu het beleid aan de beurt. De blik is vooral gericht op de minister van Landbouw en Visserij. Hij wilde ten slotte zo graag verantwoordelijk zijn voor de natuur. Hij is ook degene die met zijn relatienotabeleide de boeren kan stimuleren tot akkerbeheer en randenbeheer. Hij is ook degene die de belangrijkste heidevelden bezit en beheert

Er moet iets gedaan worden aan de voedselsituatie van de Korhoenders.

Foto: Jos Jaspers.

(Staatsbosbeheer) en die via beheers- en onderhoudssubsidies de particuliere terreinbeheerders (bijvoorbeeld 'Natuurmonumenten') kan steunen in een verantwoord, kleinschalig heidebeheer. En ten slotte is hij ook degene die het landbouwstructuurbeleid bepaalt en het uiteindelijk in zijn vermogen heeft een einde te maken aan de overmatige stikstofdepositie die afkomstig is van de intensieve veehouderijbedrijven.

Er lijkt enige beweging te komen: minister Braks heeft vorig jaar de Tweede Kamer laten weten een overlevingsplan van het Korhoen te zullen maken. Hopenlijk blijft het niet bij mooie woorden. Voor het Korhoen is het vijf voor twaalf en getreuzel kan er gemakkelijk toe leiden dat het te laat is. Dat zou eeuwig zonde zijn, niet alleen voor het Korhoen zelf, wiens imponerende verschijning weer hoort terug te keren op onze heide, maar ook voor al die andere dieren en planten die mee zullen profiteren van het herstel van een gevarieerde heide.

■ Drs. H.P. Gallacher, Akkerdistel 18, 7422 MA Deventer.

LITTERATUUR:

- Den, B. ten (1985): Reproductiegedrag van korhennen in gevangenschap. RIN 1985.
 Hanekamp, G. & H.M. Beije (1986): Natuurwetenschappelijke aspecten van het machinaal plaggen van heide, RIN 1986.
 Niewold, F.J.J. (1985): De korhoenders van onze heideterreinen, verleden, heden en toekomst. RIN 1987.
 Voet, E. van de & H.A. Udo de Haes (1987): Ammoniak in natuurgebieden. Centrum voor Milieukunde 1987.

De redactie wil ook wijzen op het pasverschenen themanummer van 'Bosbouw voorlichting' (26ste jaargang, nummer 5, bladzijden 57-76, 1987) over het plaggen van de heide als één van de beheersmethoden.